

Kaakkoishämäläisten murteiden äännehistoria.

EEVA LINDÉN: **Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria. I.** Konsonantisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 219. os. Helsinki 1942. XX, 202 s.

Suomen murteiden äännehistorian tutkimus näytti vuosisatamme alussa edistyvän hyvää vauhtia: Ojansuun lounaismurteiden äännehistoria ilmestyi 1901—1903, Kettusen äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen 1909, Airilan äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta 1912 ja Lauroselan vastaavanlainen esitys Etelä-Pohjanmaan murteesta 1913—1914. Myös pienemmistä, yhden pitäjän murretta käsittelevistä esityksistä pari pääsi näinä vuosina julkisuuteen. Maallikkopiireissä kuuli satalukumme toisen vuosikymmenen alussa ivailtavan, että kohta on Suomen joka pitäjän murteella oma tohtorinsa. Mutta silloin olikin jo — valitettavasti liian varhain — harrastus näihin tehtäviin laimentunut. Pitkähkön väliajan jälkeen, vuosina 1925 ja 1931, ilmestyi Ikoian kirjoittama Ala-Satakunnan murteen äännehistoria, ja tätä on taas seurannut runsas tauko. Murretutkimuksille otollisin aika on jo ohi, kun saamme esiteltäväksemme ensimmäisen laajanlaisen äännehistoriallisen tutkimuksen hämäläismurteiden alalta, eikä savolaismurteista ole vielä edes näköpiirissä mitään vastaavanlaista. On syytä pelätä, että ns. itämurteiden suhteen saamme vastakin tyytyä niihin verraten ylimalkaisiin ja pääasiallisesti deskriptiivisiin esityksiin, joita on annettu laajempien yleiskausausten tai muita kysymyksiä käsittelevien erikoistutkimusten yhteydessä. Myös karjala-aunuksen alalta on suoritettu järjestelmällistä äännehistorian selvittelyä aivan riittämättömästi. Kumminkin on suomen kielen tutkimus vielä liian nuori tieteenala heittäämään äännehistorian muka vanhanaikaisena ja toisarvoisena tiepuoleen. Harrastettakoon vireästi puhe- ja kirjakielen sana- ja lauseoppia, merkitys- ja tyylikysymyksiä, kielipsykologiaa ja muita hyviä asioita, mutta älköön unohtettako sitä perustavaa osuutta, mikä äännehistorialla on koko tieteenalallemme.

Hämäläismurteiden ryhmittelyssä kaakkoishämäläisille murteille on jo vakiintunut tietty, selvä paikka. Eeva Lindén lukee näiden murteiden alueeseen Padasjoen, Lammin, Kosken, Asikkalan, Hollolan, Heinolan, Nastolan, Kärkölän, Orimattilan, Mäntsälän, Pukkilan, Pornaisten, Askolan, Artjärven, Iitin, Jaalan, Valkealan, Elimäen, Anjalan, Kymin, Haapasaaren, Sippolan ja Vehkalahden pitäjät sekä Porvoon, Myrskylän, Lapinjärven, Ruotsinpyhtään ja Pyhtään pitäjien suomalaiset osat. Kun näistä vain 12 kuuluu Hämeen maakuntaan muiden ollessa historiallista Uuttamaata, olisi ollut asianmukaisempaa puhua k a a k k o i s h ä m ä l ä i s i s t ä kuin K a a k k o i s - H ä m e e n murteista. Hämäläisyys on joka tapauksessa näiden murteiden selvästi tuntuvana perusaineksena, vaikka eri tahoilta osaksi jo varhainkin tulleet vaikutukset sekä eräät paikallisen kehityksen piirteet leimaavatkin ne melko omalaatuisiksi, joskin heterogeeniseksi erikoisryhmäksi. Ne alaryhmät, joista Eeva Lindén käyttää Hollolan ja Iitin ryhmän nimityksiä, näyttävät ensi silmäyksellä eroavan toisistaan hyvin huomattavasti (huom. tiheästi esiintyvät pitkien vokaalien

diftongiutumiset edellisessä ja erikoistyyppiset *h:n* säilymistapaukset jälkimmäisessä), vaikka yhteisille piirteille sittenkin on annettava ratkaisevampi merkitys. Yleensä puheenaolevan murteiston ääriviivat ovat selvät, niin että ei ole vaikeata erottaa sitä esim. idän ja pohjoisen puolisesta naapuristosta. Länteen, s.o. muihin hämäläismurteisiin päin raja ei ole yhtä jyrkkä, ja lounaassa, keskistä Uttamaata lähestyttäessä, voidaan olla jopa eri mieltä siitä, missä kaakkoishämäläisten murteiden alue päättyy. Omasta puolestani en pitäisi painottomien tavujen *i*-loppuisten diftongien edustusta niin ratkaisevana, että Porvoon seudun murteet (Mäntsälä, Pukkila, Pornainen, Askola ja Porvoon pitäjä) sen perustuksella olisi luettava kaakkoishämäläisiin, kun kuitenkin tämän seudun murteiden erikoispiirteet (ks. Lindénin teoksen s. XIV) — olematta sillä tavoin karakteristisia kaakkoishämäläisyyksiä kuin eräät Iitin ja Hollolan ryhmän erikoisimmat piirteet — järjestään ovat tänne läntisen rajan takaa työntyviä uusmaalaisuuksia tai etelähämäläisyyksiä. Varsinkin eräät Mäntsälän murteen ominaisuudet (nominatiivityyppi *punanen*, astevaihtelutyyppi *kuljen, järjen*, genetiivit *minun, sinun*, abessiivityyppi *müümüti*, sg. 3. persoonan tyyppi *sä, süä*, avartunut diftongi *tua, varas, tüümüäs* y.m., vrt. kaakkoishämäläisiin *punai, kulen, jären, min, sin, müümütä, säp, süöp, tuo, vieras, tüümüies*) liittyvät tämän pitäjän kiinteämmin länteen kuin naapuriston kaakkoishämäläisiin pitäjiin. Koko »Porvoon ryhmän» jättämisestä tarkasteltavana olevan teoksen varsinaisen aiheen ulkopuolelle ja sen huomioonottamisesta vain lähisukuisena naapurimurteena kaakkoishämäläisten murteiden äännehistorian esitys olisi varmaankin voittanut.

Lindénin teoksessa on noudatettu perinteellistä, myöhäiskantasuomesta lähtevää desendenttistä esitystapaa. Kun kantasuomen tutkimus on viime vuosikymmeninä edistynyt suhteellisen vähän, on tietyn kaavamaisuuden vaara aina vaanimassa uutta yrittäjää. Toisaalta ei voi ennakolta pitää mahdottomana, että uusi, kyllin rikas murrepiiri voi täyttää vanhan kaavankin uudella, uusia kysymyksiä herättävällä aineistolla, jonka käsittelyyn uudessa tutkimuksessa on aina jonkin verran monipuolisemmat edellytykset kuin aikaisemmissa. Lindénin teoksesta on sanottava, että siinä ei ole onnistuttu kokonaan välttämään mainittua vaaraa, mutta samalla on tunnustettava, että tekijä on tästä riippumatta tuonut tieteelliseen murrekirjallisuuteemme lisän, jota on pidettävä arvokkaana.

Desendenttisen esitystavan yleisiä etuja ja haittoja ei tässä tarvitse ottaa puheeksi, ne ovat tunnetut muutenkin. Mainittakoon vain, että Lindénin noudattama jäsentely ei ole aivan yhtä pirstova kuin parin aikaisemman murreväitöskirjan (ks. esim. Vir. 1925: 83), mutta silti sekin hajoittaa eräät läheisesti yhteen kuuluvat äänneilmiot, ts. toisiinsa erottamattomasti kytkeytyvät tapahtumat ja tapahtumasarjat useaan kohtaan esitystä, mikä on tavoitteeksi asetettavan historiallisen kokonaisnäkemuksen kannalta valitettavaa. Vähäistä pyrkimystä tämän epäkohdan auttamiseksi voi panna merkille, kun esim. geminaattanasaalien ja -likvidain lyhenty-misilmiöiden yhteydessä on otettu puheeksi myös kantasuomalaisen ajan jälkeen syntyneet geminaatat tai kun varsinaisen skeeman ulkopuolella on esitetty osassa murretta havaittava konsonanttien geminoituminen ja palataalistuminen, mutta on ilmeistä, että tekijän on kaakkoishämäl.

vokaaliston esitykseen siirtyessään pakko mennä tässä suhteessa paljon pitemmälle. Toinen jäsentelystä aiheutunut epäkohta on se, että sellaiset murteessa tapahtuneet äänne- ja äännevuokset, joita ei havaita kantasuomesta polveutuvassa kieliaineksessa, on täytynyt jättää käsittelemättä, vaikka ne tietysti yhtä hyvin kuin muu murteen äänneistössä tapahtunut ovat murteen äännehistoriaa, esim. **viðmarila* >> *virmaila* (ks. s. 142), jonka **ðm*:lle teoksen myöhäiskantasuomalainen lähtökohta ei ole suonut sijaa. Muutenkaan ei mielestäni olisi ollut tarpeellista karttamalla karttaa kantasuomea nuoremman vartaloaineksen pääsyä esitykseen, olisihan sitä voinut sovittaa esitykseen ellei muuksi niin kronologiseksi valaisuksi (esim. *häklä*, *häktätä* Hol, Nas, Iit, Art, *näklata*, vrt. *näkel* Eli, *tupla*, *pütinjk(i)* Art ~ *pütinjk* Nas, *rätinä* Kos, *kutsata* Art jne. valaisemaan tekijän edellyttämien vanhempien *kl:n*, *pl:n* *kn:n* ja *ts:n* käsittelystä poikkeavaa uudempaa äännekantaa). Sivulle 22 on eksähtänytkin »myöhäinen laina-sana» *liehtar* ~ *liettar*, s. 33 *haul*, *peili*, *tili*, samoin varsinaisen esityksen ulkopuolelle s. 26 noottiin *lampuoli*, *puoli*, *vouli*, *rati*, mahdollisesti johonkin kohtaan jokin muu samantapainen.

*

Eeva Lindénin teoksen asiasisältöä voidaan tarkastella siinä esitetyn kieliaineksen luotettavuuden ja täydellisyyden sekä murteessa tapahtuneen äännekehityksen tulkinnan oikeaan tai harhaan osumisen kannalta. Mitä ensinmainittuun näkökohtaan, murteen äännekantaa valaisemaan valitun kieliaineksen luotettavuuteen tulee, katson sen täyttävän kaikki kohtuulliset vaatimukset. Se on hyvää ja tiettyssä mielessä edustavaa. Olen voinut verrata sitä osaksi omiin kaakkoishämäläisiin keräelmiini, osaksi muihin aineskokoelmiin havaitsematta aihetta varsinaisiin muistutuksiin. Tekijän noudattama tarkekirjoitus tosin on puolikarkeata ja eräissä suhteissa tasoiteltua, mutta sen on silti katsottava riittävän tarkoitukseensa. Sen sijaan täytyy valittaa sitä, että tekijä on supistanut aineistonsa esittämisen melkein päivähimpään mahdolliseen, joten murteesta saatava kuva jää toivottavaa yhtä paljon kalpeammaksi kuin teos itse on jäänyt lähimpiä, verrattavaksi tarjoutuvia edeltäjiänsä ohuemmaksi (varsinaista konsonantiston historiaa Lindénillä 189, Ikolalla 278, Lauroselalla 220 sivua). Onhan uusi, ennen julkaisematon murreaines loppujen lopuksi tämänlaisten tutkimusten arvoltaan pysyvin osa, kun taas käsitykset ja teoriat aikojen kuluessa vaihtelevat. Nykyisin häviää murreaines nopeasti, mutta mikään tilalle ilmestynyt uusi ei enää korvaa menetettyä. Lindénin esityksestä tapaa kaakkoishämäläisten murteiden piirteitä, joihin tekijä on tutustunut vain 40—50 vuotta takaperin tehdyistä muistiinpanoista, mutta joita hän ei enää ole omin korvin kuullut (ks. esim. ss. 3, 7, 8, 34, 101 y.m.). Kun hän itse siellä täällä jättää omat, murteen kantaa valaisevat esimerkiksi kokonaan mainitsematta, täytyy menettelyä pitää liikana säästelemättömyytenä.

Toisessakin suhteessa pitäisin tutkimukseen sisällytetyn aineiston niukkuutta valitettavana. Se näyttää nim. eräissä tapauksissa paljasta-

van joko levinneisyystiedoissa tai muussa aineiston tuntemuksessa ilmeneviä aukkoja, tosin yleensä toisarvoisia, mutta kuitenkin murteesta saatavan kuvan täyteläisyyteen vaikuttavia. Tekijä itse valittaa sitä, että hänen tutustumisensa naapurimurteisiin on jäänyt melko pintapuoliseksi (s. III). Allekirjoittanutkin pitää tätä valitettavana. Moni kaakkoishämäläinen ilmiö olisi epäilemättä joutunut selkeämpään valaistukseen, jos niiden käsittelijällä olisi ollut enemmän esitettävää esim. Kuhmoisten — Jämsän ja Sysmän—Hartolan suunnilta, joista edellinen viittaa tiettyjen Hollolan ryhmän ilmiöiden edelleenkehittymiseen, jälkimmäinen muodostaa kaikesta päättäen osan murrealueen Savon siltaa. Varsin tärkeätä olisi myös ollut tutustua tarkemmin keskihämäläisiin murteisiin. Tekijän katse on ollut liiaksi suuntautuneena oman alueen rajoilta keskustaan päin, joten hänen selkensä taakse pelkään jääneen sellaista, mikä olisi täydentänyt näkemystä pitemmällä perspektiivillä. Mitä taas murteen omassa aineistossa esiintyviin aukkoihin tulee, arvelen niiden johtuneen tekijän noudattamasta keruumenetelmästä, jossa äännehistoriallisten tyyppiesimerkkien takaa-ajo on ollut liian hallitsevassa asemassa muunlaisen aineiston monipuolisen talteenoton jäädessä liiaksi syrjään. Vakaumukseni on, että nimenomaan käsittepiireittäin suoritettulla sanaston keruulla voidaan äännehistorian tutkimukselle hankkia aineistoa, jota tutkija muuten tuskin tulee tavoittaneeksi. Kuva saadaan siten monivivahteisemmaksi, vaikka valtalinjat eivät muuttuisikaan. Ja niin tärkeätä kuin onkin, että murteen-tutkija itse kerää kansan puheesta pääasiallisen aineistonsa, ei nykyisin, vanhan murteen rappeutumisen aikoihin, pitäisi jättää käyttämättä sellaistaakaan, muissa tarkoituksissa muistiinpantua aineistoa, jota voivat tarjota esim. kansanrunouskokoelmat, paikalliskuvaukset, »Suomen kansan murrekirja» yms. Vain Aune Kivikosken »Hämiev vainijoilt» on tämänlaisista apulähteistä teoksessa edustettuna.

Esitän seuraavassa joitakin viitteitä siitä, millaisia t ä y d e n n y k s i ä olisin suonut teoksesta tapaavani. Esimerkkini perustuvat pääasiallisesti omiin keräelmiini.

S. 2: Heikkoasteisia yleistymiä: *vilomä(n)* 'vitominen' Nas, *luvapū ~ luwapū* Nas, *tuohisel luwa* Art, vrt. savol. *luta*. Tässä tai muussa sopivassa paikassa olisi ollut kosketettava Iitin ryhmässä tavattavan *hepoi* ja muualla esiintyvän *hevoi* asun suhdetta.

S. 3: *kuas* myös Ori, Asi, *mi'äs* myös Jaa, *jös* myös Myr jne.

S. 9: *viepä* myös Hei, Nas (arvatenkin muuallakin).

S. 11: Tyyppi *hajeksella, istuksella*, jonka tekijä otaksuu — R. v. Beckerin kieliopin perustuksella — kuuluvan itämurteiden ominaisuuksiin, on tavallinen keskeisemmissä hämäläismurteissa.

S. 12: Heikkoasteisia yleistymiä: *tarvi* 'tarvitsee' Art ja muualla Iitin ryhmässä; *vilvoi* : *vikosen* Art.

S. 14: Geminaatta yksinäisklusiilin asemesta: *varttua ~ varttū* : *var-tun* jne. mm. Pad, Nas, Porn, *varttö* Art = varrota; *miñ kalttaisiçai* Art.

S. 15: *varsta* myös Nas, Iit. Lieneekö missään alueella *vartta*?

S. 21: *patas* myös ainakin Kos, Nas.

S. 24: Esimerkit *ts:n* säilymisestä tyyppissä *semmotsia* Hollolan ryhmässä jätetty mainitsematta. Vir. 1919: 113 mainitun lisäksi tyyppi on

todettu myös Juvalta (Arvo Inkilä) ja Kuhmoisista (Jorma Aarnio). Valkealasta Arvo Inkilä tunsi muodot *semmoitti* ~ 'sellainen', sg. p. *semmoittist*.

S. 26: Tavanomaisiin *ps*-tapauksiin *laps*, *lupsän* olisi ollut helppo lisätä muita: *rapsia*, *lopsačuttä*, *lopsahlos*, »viikate vipsas, kovain kopsas» jne. Äännesäntö ei näistä tietenkään olisi muuttunut, mutta aineisto olisi saanut paikallisiväriä. Mistä sitä muualta oikeutetummin etsisimme kuin tästä tutkimuksesta?

S. 27: Lisäksi esim. *paularivirsut* Jaa; *aira* myös Val (Inkilä).

S. 28: *arra*-alue on niin tyypillisesti kaakkoishämäläiskeskeinen, että sen määrittelyä olisi ollut syytä tarkistaa länteen päin, missä *arraköüsi* ~ *arriköüsi*, *arripanta* yms. jatkavat aluetta ainakin Hausjärvelle, Janakkalaan, Hauholle, Tyrvääntöön, Luopioisiin ja Pälkäneelle saakka. Osa tapauksista mainittu Vir. 1921: 24. Merkkejä *terri* muodosta on aina Akaasta ja Kangasalta saakka.

S. 32: Lisiä esim. *naprailla* 'nakerrella' Eli (Korjulalla on Vehkalahdelta myös *nüplälä*, *koprstä*, *kopra* ~ *koura*); (pellava-) *kauris* Kym, Eli, Art, Jaa, vrt. *kapre* Ristiina (tiedustelu Sanastajassa 8: 8, vastausaineisto ja Toini Niemimaan kartta Sanakirjasäätiössä); *lärvänä* 'potentilla tormentilla' Art. vrt. *rätvänä* muualla; *hiviäiset* Hol, *hüviäisrohtimet* Iit, vrt. esim. *hippistappurat* Uukuniemi jne.

S. 34: Lisäksi esim. *mansikke*, *punikke* jne., liian arvokas paikallinen tyyppi konsonantistonkaan historiassa sivuutettavaksi (ks. esim. Suomi IV 17: 74). Samoin olisi tässä kohden (geminaattaklusiilien esityksessä) voinut mainita tyypilliset kaakkoishämäläisyydet *ometta* ja *karjetta*.

S. 35: Kirsti Kantala on merkinnyt Asikkalasta *kukkamäria* ~ *kukasmäria* ~ *kuasmäria*. Tälle sivulle olisi kuulunut myös huomautus alkup. geminaatan anal. syrjäytymisestä infinitiivityypissä *avä* 'avata', *lepä* 'levätä', joka tunnetaan osassa aluetta.

S. 42: Aineistossa ei esiinny pass. 1. infinitiiviä. Olen merkinnyt Nastolasta: *se on takasiv vietävä vahlettä* (= vaihdettavaksi).

S. 44: Kaitilalla Orimattilasta *talkösehemmen*. MARK Poss.-suff. 155 mainitsee *n*-loppuisen tyyppin myös Lopelta ja läntiseltä Uudeltamaalta. »Suomen kansan murrekirjassa» s. 215 on Padasjoelta muoto *äileltämmen*. Eikö tämäntapaisia esiinny tekijän aineistossa?

S. 49: Tyyppin *pari kolk kertä* tekijä tuntee alueensa ulkopuolelta vain lounaismurteista. Sen mainitsee KANNISTO ÄTUKA 41, ja havaintojeni mukaan se tunnetaan laajalti hämäläismurteissa.

S. 50: Olen merkinnyt Artjärveltä *pitänt*, *tahtont*, *istuntki* (ks. Vir. 1927: 39). Tekijällä ei ole tätä tyyppiä.

S. 60: Esitettäessä *γ*:n edustusta erilaisten vokaalien välissä labiaali-vokaalin yhteydessä ei ole varattu sijaa sellaisille tapauksille kuin (*sika*:) *sijolle*, (*liko*:) *livos*, (*hikoä*:)?, vaan pitäisi näiden sisältyä »muihin tapauksiin», joissa *γ*:n asemessa on tavallisesti *v* (*w*), eräissä yksityistapauksissa kato.

S. 64: Puuttuu *huojis*, jossa *γ*:n edustus on toisenlainen kuin muissa *-ōγ*-tapauksissa.

S. 65 sanotaan: »*-aise* ~ *äise*-loppuisista verbeistä käytetään usein vahva-asteisia yleistysmuotoja», esim. *oikasta*, *aukasta* jne. Lukija kaipaa

esimerkkejä sanonnan edellyttämistä (tavallisista?) heikkoasteisista muodoista. Samoin s. 68: »-aise ~ -äise-loppuisista verbeistä käytetään joskus vahva-asteisia yleistysmuotoja», esim. *karkasta, halkaista, valkasta, vilkasta*. Toisenlaisia esimerkkejä on mainittu vain *sülästä* ja *halasta*. Yleensäkin *γ:n* edustuksen esityksessä olisi saanut olla runsaammin aineistoa.

S. 72 saisi esitys *δ:stä* kehittyneiden *l:n* ja *r:n* alueista olla melkoista yksityiskohtaisempi. Kaipaa esim. tietoja siitä, ovatko näiden alueiden rajat viime vuosikymmenien kuluessa vaihdelleet ja miten. S. 73 mainitaan koko murrealueella käytettävän äännelaillisia monikon genetiivejä *meilän* ~ *meirän* jne. Parin päinnetun lähteen mukaan (KOKKONEN Elimäen pitäjän historia 57, LASSILA Artjärven pitäjän vaiheet 10) eräillä paikkakunnilla tavattaisiin muotoja *meijän, teijän, heijän*. Tämänkin olisi suonut tulleen tarkistetuksi.

S. 82 kaipaa murteen tyypillisiä esimerkkejä *ihlan* ~ *ihran* 'ihan'.

S. 91: Valkealasta on v. 1939 merkitty imperatiivityyppi *antait* 'antakaa', *ottait, kattoit, pittääit, kastait*, jota vastaavaa tekijän tiedossa on vain Sippolan, Vehkalahden ja Haapasaaressa murteista, näistäkin vain viidettä-kymmentä vuotta vanhoista kirjallisista lähteistä.

S. 96: *venhäläi* myös Ori (Linkolan mukaan).

S. 100: Tyypistä *veikkajas, nuttujah* olisi ollut täydentäviä tietoja Suomi IV 17: 48, johon olisi ollut syytä viitata.

S. 108: Tyyppi *vehtain* pro *vehtasin* puuttuu, ks. Suomi IV 17: 319.

S. 110: Käsitykseni mukaan »epäsäännöllistä» *h:n* katoa pääpainollisen tavun vokaalin jäljestä olisi ollut tavoitettavissa enemmänkin. Olen merkinnyt Nastolasta *sī^p pielle* 'siihen päälle', vrt. *tāp paikkā* 'tähän paikkaan' Luopioisista. Välittävää tyyppiä *sī^H* on myös papereissani. »Suomen kansan murrekirjassa» on Sippolasta *Ään* (ə: *än* < **eän* < *ehän* < *eihän*) ja *Joaan* 'johan' ss. 268, 270.

S. 113: Lisäksi *kuhilas* ~ *kuihlas* Nas. Sama vaihtelusuhde tunnetaan Lemiltä, ks. Vir. 1938: 201.

S. 118 edustaa muoto *lampahai(n)* yksin tätä mielenkiintoista johdannaisyhtyyppiä, josta papereissani on ainakin seuraavanlaisia lisiä: *peijahaisis* Nas, *hitahaiseh* Jaa (vrt. *hitahäst* Iit), *vakahaiseks* Nas (vrt. *vakahī* Hei), *varahaisē(n)* Iit (Koskenn.) ja tietysti *alahai(n)*, *ülähäi(n)*, jotka tekijäkin mainitsee ja jotka ovat hiukan eri asemassa.

S. 126: Murteesta todetun *peroin* ~ *perhoin* ('perhonen') suhteen rinnalla olisi voinut mainita Artjärveltä tuntemani *karoh*: *karohille* pro *karho*: *karhoille*. Luulen, että *h:n* tavuaseaman muutoksista, jotka mainitaan lyhyesti s. 117, olisi ollut otettavissa enemmän irti (*venhäläi* edellä!). »Suomen kansan murrekirjassa» on s. 234 Porvoon pitäjältä illatiivi *hampaankolhoo*.

S. 127: Lisäksi esim. *tse lēm, tse lēm.lēm.lēm* (<<<lehmä) Nas.

S. 129: Lammilta tunnettu (T. E. Uotila) *ei kīruht.ok* osaltansa vastustaa tekijän ajatusta, että partitiivissa olisi voinut tapahtua äännelaillisesti *ht* > *tt*.

S. 130: Olen merkinnyt Nastolasta *iso pereh* (tekijän mukaan s. 117 tätä sanaa ei ensinkään käytetä Hollolan ryhmässä), *kīreh, lavoh* ~ *laoh*, joten *-h:n* säilymistä on tässäkin osassa murrealuetta. Tekijällä itsellään-

kin on s. 177 *vähaita* (vrt. Agricolan *Waich Aidhan*) Hollolasta ja Heinolasta. Tämä viittaa siihen, että loppu-*h* on ainakin vokaalilla alkavan sanan edellä ollut suhteellisen hyvässä turvassa kadolta. Tällä sivulla olisi voinut myös mainita Pornaisten Laukkoskelta t:llisiä esimerkkejä *hamet* y.m.

S. 132: Lisiä: *kuas siält tüt tulē, eihän nīs sūh hīoi ol ensin kāh* Val (Taimi Huuskonen 1939); *luotikai* Nas, Iit, Art y.m. ~ *ruotikai* Kos (y.m.?); *läräkkeenlehti* 'cirsium heterophyllum' Ori (Linkola) ~ *räräke* id. ibid., *räläke* 'menyanthes trifoliata' Kär; *lärvänä* Art (jo Jusleniuksella *Lärvenä*), vrt. *lärvala* 'Ritvala' Urjalassa, ks. Vir. 1921: 36.

S. 148: Lisäksi metateesitapaus *mälīma* ainakin Pad, Hol, Nas, Jaa. Kenties savolaista vaikutusta.

S. 149: Lisäksi *lik vakons* (kyntäjän huudahdus) Art.

S. 151: Yksityiskohtaisempaa esimerkistöä 3. persoonan omistusliitemuodoista jää kaipaamaan.

S. 153 esitetään geminaattanasaalien ja -likvidain yleinen säilyminen liian vähin esimerkein. Niinpä essiiviesimerkit *piennä, vähinnäh, vīmennä* yms., tyyppi *kourallī*, omistusliitteiset adessiivimuodot jne. puuttuvat kokonaan.

S. 156 tai jossakin muussa yhteydessä olisi voitu ottaa käsiteltäväksi murteessa varsin yleinen *kütelen, kütelin* 'kuuntelen, kuuntelin' jne., jota teoksesta turhaan etsii. Tunnen sen esim. Padasjoelta, Asikkalasta Nastolasta, Artjärveltä, Valkealasta ja alueen ulkopuolelta Uudenmaan Pyhäjärveltä sekä Sahalahdelta. Geminaattalikvidain historiaan se näyttäisi kytkeytyvän mm. Asikkalasta, Kangasalta ja Ylöjärveltä merkityn heikkoasteisen tyyppin *külella* välityksellä, johon se on liittynyt uudeksi analogiseksi vahva-asteiseksi vartalotyyppiksi. Varhaisempi geminaattalinen *küllella* on poiminnoissani mm. Nastolasta, Nurmijärveltä, Akaasta, ja tähän rinnastuva vahva-asteinen *kültele-* on sangen laaja-alainen Länsi-Suomessa ja tavallinen vanhassa kirjakielessä. Pidän sitä säännömukaisena frekventatiivijohdannaisena vatjan säilyttämää **külta-* 'kuunnella' verbiä, ja tätä vuorostaan täysin odotuksenmukaisena kausatiivijohdannaisena *küle-* verbiä. Alkuaan muuta merkinneen *kuntele-* > *küntele-* verbin *u:n* pidentyminen näyttäisi olevan nimenomaan vanhan *kültele-* verbin vaikutusta (vrt. Vir. 1928: 252, missä Setälä esittää *kuulllella* sanan toisin). Lisättäköön vielä, että murteittain tavataan myös asut *kürella* (esim. Halikko, Pyhäj. Ul.) ja *kürrella* (esim. Hausj., Orim., Artj.), kenties dissimilaation tietä syntyneet *küllella* muodon pohjalta, sekä *küvvella* (Korpil.), joka näyttäisi olevan toisen asteen analogiaa, uudeksi heikkoasteiseksi pariaksi kehittynyt alussa puheena olleelle *kütele-*muodolle.

S. 158: Tavataan myös geminaatta-t:llisiä *silkallel* Nas, Iit, Jaa, Art, *silkallellä* Nas, *milläs kallel* Art jne. Lisätapauksia kuten *külema* << *külen ma, parikūment* Hol.

S. 162: Lisätapauksia *māram, mūram* Iit, *hallam* Nas.

S. 176 viitataan mahdollisuuteen, että kaakkoishämäläisten ja karjalais-vepsäläisten paikannimien kesken, joissa jälkimmäisenä yhdysosana olleen *järvi* sanan *j-* on kadonnut, voisi olla jotakin yhteyttä. Eiköhän liene lähdetty merta edemmäksi kalaan. Luopioisissa, jonka paikannimistö on tarkoin kerätty, esiintyy nimiä *lepparvi, heinarvi, swarvi, rautarvi* jne.

sekä toisaalta *kurkjärvi* jne. Nähdäkseni $j > 0$ samoin edellytyksin kuin kaakkoishämäläisissä *vesijakä*, *pernäm pitäjä* (ks. s. 179) tai naapuristosta tavattavissa *painä* = Painaja (järvi Korpilahdella), *Vanaantausta* (Hämeenlinnan luona) ja myös yleishämäläisissä *ätella*, *ästaika* (ks. s. 177). Viimeksimainitut tekijä tuntee oman alueensa ulkopuolelta usealta taholta lounaismurteita, Tornion murretta, Savoaa, jopa osittain viroa myöten, mutta ei muualta Hämeestä. Sysmästä on kirjoitettu lause: »ne o niitä vanha aa venäi lehtiä» (Sanakirjasäätiön murretekstit), jossa *vanhan ajan* > *vanha ä* lausepainottomuuden johdosta.

S. 176: Lisäksi *nakkas menen* 'jähkahan menen' Nas.

S. 180: Tunnetaan sana *ahentakui* esim. Kos ja *ahentausta* esim. Pad. Toisaalta *ahjentavusta* esim. Luop. Mikäli Lopelta merkitty *ahjontausta* (Ax, Kansatieteell. kuvaus ulkoenerakennuksista Lopella 48) ei perustu kansanetymologiaan, olisi ensinmainituissa kysymys j :n kadosta. Asia olisi vaatinut selvittämistä.

S. 181: Mahdollisesti myös *anjala* < *aniala*, ks. Vir. 42: 90. Vrt. *Aneela* 'Anjala' sippolaisessa murretekstissä »Suomen kansan murrek.» 271.

Ss. 183, 185: Lisiä v :n katotapauksiin: *auksē*, *haçutukki*, *laoh* ~ *lavoh* kaikki Nas, *sil taal* Ori (Suomen kansan murrek. 226), *külvakka* < *külvüvakka* Ori, Art.

S. 189: Konsonanttien palataalistumisen esimerkit ovat kovin ylimalkaisia. Olen esim. Nastolasta kuullut sekä *ol* että *o^l* ja *ol*, samoin *tu^l* harv., *tul* tav. Nastolasta ja Hollolasta olen merkinnyt myös *tul* tai *tul^l*. Painottoman tavun diftongin aiheuttama palataalistuminen näyttäisi myös olevan useampivivahteista, esim. *piho^llle*, *talo^lst* — *hevo^sis* Hol, kun tekijällä on vain *anno^l*, *paiko^l* jne.

*

Siirtyessäni luonnehtimaan teoksessa esiintyviä ä ä n n e h i s t o r i a l i s i a selityksiä ja kannanottoja panen mielihyvin merkille Eeva Lindénin ilmeisen pyrkimyksen itsenäisiin ratkaisuihin sekä hänen valppaan epäilynsä ja kritiikkinsä aikaisemmin esitettyjen selitysten suhteen. Tältä sinänsä kiitettävältä tendenssiltä riistää kuitenkin täyden vakuuttavuuden eräänlainen väkinäisyys, pingoittuneisuus. Selityksiä on ennemminkin liikaa kuin liian vähän. Tekijä on toisaalla eksynyt liialliseen skeptillisyyteen kykenemättä silti toisaalla vapautumaan eräistä melko ylimalkaisesti tai joka tapauksessa puutteellisesti tuetuista ennakkokäsityksistä. Niinpä — vain yhden tyypillisen esimerkin mainitakseni — silloin, kun on näyttänyt mahdolliselta rinnastaa jokin kaakkoishämäläisyys lounaismurteiden vastaavanlaiseen piirteeseen, Lindén on herkästi omaksunut pitkänmatkan vaellusteorian, joka kuitenkin kussakin tapauksessa kaipaisi yksityiskohtaisempaa perustelua sekä lännempänä puhuttujen, keskeisempien hämäläismurteiden tarkempaa varteenottoa. Laajan murreryhmän, kuten hämäläismurteiden kokonaisuudessaan tai kaakkoishämäläisten murteiden erikseen, on edellytettävä omassa piirissäänkin kyenneen muista riippumattoman äännekehityksen suorittamiseen — näkökohta, jonka tekijä on kovin usein unohtanut.

Seuraavassa esitän joukon teoksen historioivaa puolta koskevia reuna-
huomautuksia.

Käsitellessään 2. tavun alussa esiintyneen vokaalienvälisen γ :n edus-
tusta ss. 57—64 tekijä on jättänyt etsimättä selitystä siihen, miksi samassa-
kin murteessa samassa äänneympäristössä γ :n kadottua tavurajan säily-
mistä on väliin tehostettu, väliin se taas on saanut umpeutua, tai on edelli-
sen diftongin jälkikomponentti väliin säilynyt asemillaan, väliin siirtynyt
uuteen funktioon seuraavan tavun alkuun. Pelkkä sattuma tuskin on ollut
määräämässä. Paradigmaattisen astevaihtelun esiintyminen tai puute,
tavuluku ja painosuhteet ovat seikkoja, joiden vaikutusta kuhunkin
yksityiseen tapaukseen olisi voitu tutkia (s. 60 onkin näiättä ~ ei nävü
tapauksista viitattu painosuhteisiin). Valaiseva on esim. Jouko Vesikansan
Askolasta merkitsemä virke *jolla oli äjes, äesti ennenä külwõ*, mielenkiin-
tointen myös yhdenjaksoisesta ukkosilman kuvauksesta merkitsemäni
nastolainen muotosarja (*ukkoiv rupeä*) räikämää — ei räijä — sillon kur
räjäht.

S. 8 epäillään kaakkoishämäläisistä murteista aikaisemmin merkittyjä
preesensmuotoja *haravoip* jne. pro *haravoittē* jne. teorioiduiksi. Tällöin ei
ole kiinnitetty huomiota siihen, että monissa murteissamme on käytetty
oi- ja *oitse-*vartaloihin perustuvia sekaparadigmoja. Tästä on runsaasti
esimerkkejä Suomi IV 17: 101—102. Tekijän omassa aineistossa on s. 74
infinitiivityyppi *haravoila haravoita* tyyppin rinnalla.

S. 63 tekijä palauttaa *säie* sanan murteellisiksi vastineiksi katsomansa
säes ja *sä* melko väkinäisesti yhteiseen alkumuotoon **säiγes* ottamatta hu-
mioon, että synonyymit *säie* ja *sää* ovat varmaan eri etymologista alku-
perää, ks. FUF XIV 100—102. Lukijan olisi tärkeätä tietää, miten murt.
säes taipuu. — Samalla sivulla mainitulle *sujaspä* 'langan suipennettu pää'
tekijä on ajatellut lähtömuotoa **suiγas*. Todennäköisemmin on lähdeittävä
**suyas*-asusta, vrt. *sukaispää* ja *sukapää* (Lönnr.) sekä *suas*: *sukaan*
'borst (harjas)'.
S. 67 tekijä selittää, ettei kaakkoishämäläisen alueen länsiryhmissä
tavattava vaihtelematon *ηk*-edustus (*henki*: *henken*) ole läntisten naapuri-
murteiden vastaavan edustustavan yhteyteen kuuluva piirre, kuten voisi
otaksua, koska »ei voitane olettaa tältä taholta tulleen vaikutuksen pysäh-
tyneen nimenomaan vanhalle murrerajalle [s.o. litin ryhmän länsirajalle],
kun muut hämäläispiirteet jatkuvat aina alueen itälaitaan saakka.»
Tekijä olettaa sen vuoksi, että vaihtelemattomuus on Etelä-Savosta peräi-
sin. Kannanotto ei vakuuta. Ensiksikään vaihtelematon *ηk*-edustus ei
näytä pysähtyneen tarkalleen »vanhalle murrerajalle» (ja vaikka olisikin,
ei tälle seikalle voisi antaa ratkaisevaa merkitystä). Tärkeämpää on,
ettei kysymyksessäoleva edustustapa jatku koillisessa Etelä-Savon saman-
laisen edustuksen alueeseen saakka, mutta sen sijaan sen länsisivusta liit-
tyy koko pituudeltaan vastaavan keski- ja etelähämäläisen edustuksen
alueeseen, jonka ekspansiivinen voima tuntuu selvästi vielä Kuhmoisten
ja Sysmän murteiden samanlaisessa edustuksessa. Käsitykseni mukaan
vaihtelemattomuus on hämäläismurteissa suhteellisen myöhäinen ilmiö,
missä sen alkukohdat sitten lienevätkin olleet.

S. 70 on toistettu ennenkin esitetty ajatus, että *kosē* (tuuli) »kohdistuu,

soppi» johonkin) perustuu *koskea* verbin murteellisen astevaihtelun heikkoasteisen vartaloasun yleistykseen. Niin houkutteleva kuin selitys Lindénin tutkiman murteen näkökulmasta onkin, pitäisin muodon laajan läntisen levinneisyyden ja erikoisen merkitystehtävän vuoksi oikeampana erottaa nämä sanat toisistaan ja yhdistäisin mieluummin *kose*-verbin kantasanaaksi pesyeeseen, jossa *kostaa*, *koste*, *kostua* (ks. HAKULINEN Vir. 1940: 43-) olisivat sen johdannaisia.

Ss. 76—79 on koetettu tehdä todennäköiseksi, että *δ*:n kato sivupainollisen tavun lyhyen vokaalin jäljestä on äännelain mukaista kaakkoishämäl. murteissa (ja mikäli olen oikein käsittänyt muuallakin länsimurteissa), siis esim. *kumartaen*, *pakanain*. Tämän vuoksi tekijän on täytynyt omaksua eräistä vanhan kirjasuomen todisteista käsitys, johon en voi yhtyä. Kirjoittaessaan *cumartadhen*, *pacanadhen* jne. Agricola olisi muka noudattanut vanhempaa kirjoitustapaa, joka vuorostaan on voinut perustua teoriointiin. Mitä ns. esiagricolalaisesta traditiosta ajateltaneenkin, sille ei voitane myöntää sellaista kantavuutta, että se vastoin puhekielen kantaa olisi kyennyt synnyttämään ja säilyttämään hengissä puheenaolevat *δ*:lliset muodot. Vasta Agricolan painettu tuotanto, johon jälkipolvet eivät pitkiin aikoihin hennoneet kajota, perusti todelliset kirjalliset traditiot. Käsitykseni mukaan tekijän epäperäisiksi päättelemien muotojen asema on vielä Agricolan aikoihin ollut lounaisissa murteissamme siksi vankka, että niistä on riittänyt aihe melko sitkeästi puolensa pitäneisiin analogiamuotoihin tyyppiä *isäden*, *sanoden*.

Myös ss. 81—82 tekijä ilmaisee vanhan kirjasuomen todistusarvon suhteen skeptillisyyttä, jota en voi hyväksyä. Vallinneen käsityksen mukaan 1500-luvun säännöllinen kirjoitustapa *wirdhat*, *kerdhan*, *purdha* jne. todistaa, että *rδ* > *rr* muutos ei ollut vielä tuohon aikaan tullut loppuun-suoritetuksi länsimurteissa. Tätä tulkintaa tekijä ei pidä oikeana, vaan jälleen liioitellen Agricolaa edeltäneen kirjallisen tradition mahtia otaksuu, että tässäkin on perintätapaa noudattaen viljelty teorioiden tehtyjä muotoja. Tekijän kanta ei kestä lähempää tarkastelua.

S. 91 joutuvat Agricolan kielt. imperatiivin muodot *elkete puhuo*, *elket wskoo* vuorostaan liioitellun epäilyn kohteiksi. Niitä ei muka voida pitää varmoina osoituksina äännelaillisesta **puhuvo(k)* > *puhuo* jne. kehityksestä, vaan ne voivat selittyä joko horjuvasta ortografiasta (*oo* pro *o*) tai painovirheestä (*puhuo* pro *puhuco*). Kun kaakkoishämäläisestä murteesta itsestään tunnetaan äännelaillinen tyyppi *antät* < **antayal(a)*, *jumalantuon* << **antayohen* ja kun tämän jälkiä on lisäksi olemassa sekä Savossa että Varsinais-Suomessa, ei perusteltua epäilyn aihetta luuisi olevan olemassa.

Ss. 80, 156 tulkitaan murteen tyypit *külta*, *külten*, *kültän* vahva-asteiseksi analogiamuodoiksi pro *küllä*, *küllen* jne. Tällöin on unohdettu, että tyyppin todelliset vahva-asteiset muodot tavataan sellaisista vanhan kirjakielen tuntemista muodoista kuin *kuulttaa* (pass. 1. inf.), *ylesnielty*, *kuolttuansakin* yms. (ks. Suomen kirjakielen historia 131), joiden rinnalla *cwltahan*, *ylesnieltä*, *cwlduwi* yms. ovat selviä heikkoasteisia. Mallin ovat tarjonneet konsonanttivartaloiset *kielty*, *kieltä* yms. (»vahva-asteisilla» *nousta*, *nousten* yms. tuskin on tässä ollut mitään tekemistä). Mikä on teh-

nyt analogiaan turvautumisen tarpeelliseksi — Kettusenko esittämät syyt, joita tekijä ei pidä riittävinä —, jääköön arvailematta. Onhan mahdollista, että analogian polulle on eksytty ilman pakottavaa tarvetta.

S. 77 tekijä vastustaa allekirjoittaneen edustamaa ajatusta, että ns. ominaisuudennimien vartalossa esiintyvä *u* olisi myöhäiskantasuomessa ollut lyhyt ja että nykyisin yleisesti esiintyvä pitkä *ū* perustuisi viime kädessä *-ude-* > *ue* > *ū* muutoksiin. Hän katsoo, että ns. Iitin ryhmän taivutussuhde *vanhūs* : *vanhuen* on käsitykseni kanssa ristiriidassa. Tämän taivutussuhteen olen asiaa koskevassa tutkielmassani SUST LII 216—237 ottanut huomioon, enkä voi tässä käydä selitystapaani toistamaan. Kun Lindén sanoo mainitun suhteen osoittavan, että minun olettamani (ja mm. vanhasta kirjakielestä kyllin runsaasti toteamani) genetiivityyppi *vanhūn* ei ole ollut kyllin voimakas pitääkseen puoliaan niiden muotojen rinnalla, joissa *e* sivupainollisuuttaan säilyi, hän ei esitä mitään uutta, hän vain toistaa ajatuksen, jonka pitäisi ilmetä minunkin tutkielmastani. Mutta miten sen johdosta kumoutuisi olettamukseni vartalon *u:n* aikaisemmasta lyhyedestä, jää minulle käsittämättömäksi. Että »puheenalaisten sanojen johto puhuu alkuperäisen pitkän vokaalin puolesta», on asia erikseen, jonka tietysti jokainen tajuaa, mutta jos siihen haluamme vedota, meidän on palauduttava hyvin paljon vanhempaan kehitysvaiheeseen kuin siihen myöhäiskantasuomalaiseen, josta Lindén teoksessaan samoin kuin allekirjoittanut tutkielmassaan on lähtenyt.

S. 110 on käyty polemiikkiin — voisi sanoa — paavin parrasta. Ikola on näet selittänyt, että Ala-Satakunnan murteen illatiiveissa *min̄kā*, *ei min̄kān*, *kuñkas*, *ei kuñkān h* on kadonnut lausepainottomuuden vaikutuksesta, kun taas Lindén — pitäen selitystä epätydyttävänä — edellyttää kaakkoishämäläisissä *min̄kās*, *ei min̄kā(n)* sanapainottomuudesta johtunutta *h:n* katoa. Kolmas tavu muka on ollut sivupainollinen, minkä vuoksi toisen tavun *h* on jäänyt painottomampaan asemaan kuin esim. muodoissa *mihin*, *kuhun*». Painottomuus kuin painottomuus, ajattelee lukija. Ei kuitenkaan aivan niinkään. On ensiksikin huomattava, että *h:n* omalla painolla tässä ei ole merkitystä, siitä tuskin kannattaa puhua, vaan kysymys on tavujen ja nimenomaan tavujen sonoriteettikukkulain painosuhteista. On otettava huomioon ne edellytykset, joiden vallitessa *h:ta* edeltävä vokaali on voinut menettää osan sille muuten kuuluvaa painoa, ja tällöin näyttää lauseyhteys muodostuvan tärkeimmäksi: *ei mihin̄kān* (jälkiliitteen vokaali esiintyy näissä tapauksissa usein lyhentyneenä, joten sivupaino lienee ollut varsin vähäinen), *mi(hi)ñkās se me-ri*. Agricolan *cunga ikenens* lienee painotettu *kuñka i-känāns*. Ja toiseksi: mikä sivupaino olisi vaikuttanut sellaisissa muodoissa kuin *mihin̄kā*, *kuñka*, *jo-honka*, joissa *h:n* kato sekä murteissa että vanhassa kirjakielessä (*cunga*) on yhtä yleinen kuin *kān-*, *kān-*liitteellä varustetuissa tapauksissa?

Ss. 111—112 on sovellettu murteen *üösen* ~ *üösien* ~ *üösēn* muotoihin selityskoetta, joka ensi silmäyksellä näyttäisi mahdolliselta ainakin hiukan korjattuna. Lindén lähtee *h:llisesta üöhinen* ja johtaa esim. *üöseks(i)* < **üöseksi* < **üöhiseksi*. Jos toisen tavun *i:n* katoa pitäisi primäärisenä ja *h:n* katoa seurausilmionä, (siis **üöhisen* > **üöhsen* > *üö(s)sen*, kuten Lindén s. 112 ajattelee lounaismurteiden suhteen) voisi tässä edelly-

tetyt alkumuodon hyväksyä — mutta vain suomen ja karjalan kannalta. Viron (*öösel* jne.) ja vatjan (*yöseessi*) kohdalla selitys vaikeutuu, koska *h*:ta edeltäneen pitkän vokaalin olisi pitänyt lyhentyä (toht. Postin huomautus).

Ss. 119—120 tekijä — todettuaan alkup. *h*:n miltei poikkeuksetta säilyneen *-hinen*-loppuisissa nomineissa — käsittelee *-hinen*-loppuisiin analogisesti mukautuneita sanoja, arvellen voivansa niissä todeta *h*:llisen edustuksen rinnalla murteen yleiseen edustukseen vaikeasti soveltuvaa *h*:n katoa. Tekijän vaivannäkö tämän vyyhden selvittämiseksi on suurelta osalta aiheetonta. Hänen epäilyksistään huolimatta on näissä sanoissa juuri *h*:ttomia tapauksia pidettävä vanhan, äännelaillisen kannan edustajina, kun taas useimmat *h*:lliset ovat analogiamuotoja. Sitä paitsi on samasta kantasanasta voinut vanhastaankin olla käytännössä sekä *h*:llinen että *h*:ton johdannainen, joiden väiisen merkityseron eräissä tapauksissa himmennyttyä sekaannukset ryhmien kesken ovat käyneet mahdollisiksi. Yleensä ei analogisissa *-hinen*-sanoissa voi todeta *h*:llisille alkuaan kuuluneita merkitystehtäviä. Tyypillisesti epäperäisiä ovat kaakkoishämäläiset *kiivihä(n)*, *talvihä(n)* yms. Toisissa, kuten *korkuhä(n)*, *säruhäkseksē* Art, *nükkühä(n)*, *h* esiintyy alkup. *ð*:n paikalla (ks. Suomi IV 17: 225). Tässä yhteydessä huomauttaisin, että Lindén osoittaa aivan liian pitkälle menevää hiuksen halkomista esittäessään ss. 120—121, ettei »voida osoittaa mitään, mikä nimenomaan viittaisi siihen, että [litin ryhmän keskusmurteessa] *p a i n o t t o m a s s a* asemassa oleva vokaalienvälinen *h* olisi äännelaillisesti säilynyt». Onhan vokaalienvälinen *h* joka tapauksessa puheenaolevassa murteessa säilynyt, olkoonpa, että sen jäljessä ollut painoton vokaali on yleisesti kadonnut. Kuinka olisi käynyt, jos tämä vokaali ei olisi kadonnut, on asia, jota on hyödytöntä pohtia. Myös katsoisin, ettei Agricolan teosten *h*-suhteiden perustuksella käy suuriakaan päättelemistä, onko Pernajan pojan lapsuudenmurre ollut Iitin vai Porvoon ryhmän tyyppiä, kuten kirjoittaja tekee ss. 124—125.

S. 134 on — tosin vain nootissa — viitattu geneettisen yhteyden mahdollisuuteen sellaisten diftongillisten essiivien kesken kuin kaakkoishämäl. *kotoin* (pro *kotōn*) 'kotona' ja aun. *huomei* 'huomenna'. Tämmöisiä rinnastuksia on varottava esittämästä niin kauan, kuin kaakkoishämäl. *i*-diftongi myöhäsyntyisen pitkän vokaalin edustajana on kokonaisilmionä käsittelemättä (Lindénin tutkimuksessa on tähän kuuluvia tapauksia mm. ss. 50, 99, 139, 142 y. m.) eikä aunukselainenkaan ole omalla tahollaan riittävästi tunnettu. Viimeksimainitusta ks. muuten allekirjoittaneen esitystä Suomi IV 17: 348—349, vrt. myös RAVILA Vir. 1939: 110. Suomen murteissa esiintyvien tapausten selitysmahdollisuuksista ks. Suomi IV 17: 33—36. Rohkenen epäillä, etteivät diftongilliset *ollein* 'olleen', *tullein* edusta vanhaa kantaa, kuten Lindén s. 99 olettaa. Agricolalla *ē* > *ei* esimerkkejä on vain **-eye-* sanoista.

S. 141 on sekoitettu kaksi eri asiaa, kun Porvoon seudun *viä* << *vielä* tapauksesta viitataan peitetyn poleemisesti selitykseen, jonka olen antanut eteläpohjalais-pohjoissatakuntalais-länsihämäläisistä *viä*, *siä*, *tua*, *tä* tapauksista. Katson kiistämättömäsci osoittaneeni, että viimeksimainituissa on kysymys *l*:n kadosta vokaalien välistä, kun taas olen täysin sa-

maa mieltä Ojansuun ja Lindénin kanssa siitä, että lounaismurteissa ja Uudellamaalla *l* on kadonnut sanan lopusta.

S. 169 tekijä vastustaa aikoinaan esittämäni olettamusta, että kaakkoishämäl. nominatiivityyppi *punain* olisi syntynyt *e:n* sisäheiton eikä ensin suoritettun loppu-*n:n* ja sitä seuranneen loppu-*e:n* kadon tietä. Asialla on lähinnä vain periaatteellinen merkitys, sillä mikään ei muutu, vaikka olisinkin erehtynyt. Katsoisin kuitenkin selitykseni tueksi Suomi IV 17: 208 ja Vir. 1927: 37—38 esittäneeni niin runsaasti tosiasioita, että Hästeskon todennäköisesti teorioimien nasaloitujen *h*-loppuisten muotojen karsiutuminen niiden joukosta ei vähennä olettamukseni todennäköisyyttä. Erityisesti tähdentäisin, että resipr. *toin toistan*, joka tunnetaan mm. Hauholta ja Tyrvännöstä, tai sääksmäkeläinen kylännimi *koivumporras* (< *koivuininen porras*) ei ole voinut murteessaan kehittyä alkup. loppu-*n:n* kadon tietä, koska tämä *n* on ollut kiinteässä ympäristössään kadolta täysin suojattuna. Mitä taas samassa yhteydessä käsiteltyyn *tullah taloh*-tyyppiin tulee, pitäisin senkin suhteen *lampah*-, *olkaht*-tyyppiä hyvin todistusvoimaisina. Vastaava karjajainen tapaus selittyköön omalla tahollaan miten tahansa.

Vain ohimennen mainitsen vielä epäileväni s. 137 annettua selitystä diftongillisten yks. 1. persoonan omistusliitemuotojen synnystä, s. 153 lausuttua otaksumaa mon. 1. persoonan geminaatta-*n*:llisestä omistusliitteestä, s. 157 ja muuallakin esitettyä olettamusta murteessa määrähdoin suoritettusta äänneilmaisesta gemin.-nasaalien ja -likvidain lyhentyemisestä ja s. 167 esiintyvää käsitystä, että murteen *sti*-loppuiset adverbbit palautuisivat *n*-loppuun. Myös *isin*-loppuisissa adverbeissa (s. 167) samoin kuin allatiivissa (s. 164) on aihetta päätellä jo kantasuomessa tavatun *k*-loppuisia rinnakkaismuotoja, joten näiden puheeksiotto loppu-*n:n* yhteydessä murteessa, jossa edustus on *k*-loppuisten tasalla, on keino-tekosta. Aivan yhtä hyvin olisi prolatiivikin ollut sijoitettavissa tänne. Lindénillä se kuitenkin on loppu-*k:n* historiassa.

En halua puuttua tekijän kannanottoon tavunloppuisten klusiilien astevaihtelukysymyksessä (s. 15 —); se on sama kuin Kettusen. Tietyin perustein sitä voi puoltaa. Tekijän ei vain olisi pitänyt spiranttisten lähtömuotojen hypoteesin kieltäessään ja siitä johtuvia selityksiä kiertäessään unohtaa sitä kumoamatonta tosiasiaa, että nykyisten länsisuomalaisen muotojen edeltäjät ovat melko pitkän ajan kuluessa tuon spirantin tunteet. Mahdollisimman huolellisesti tekijä välttää koskettelemasta kysymystä, minkä väliasteiden kautta ja miten kehitys on johtanut soinnittomasta klusiilista vokaaliin tai eräissä tapauksissa likvidaan. Hänen sanontansa »*t* on *r:n* edessä tavallisesti vokaaliutunut» tai »äänteenmuutos *t* > *l* puolivokaalin edellä» vaikuttavat miltei manialta, kun samoilla sivuilla kuitenkin viitataan Agricolan muotoon *Ladhua* ja lainasanoihin *haulä*, *peili*, joista tuo kammottu spirantti joka tapauksessa pilkistää. Tavunalkuisen astevaihtelun kysymyksissäkin Lindén kernaimmin on puhumatta spiranteista ja otsikoi esityksensä »*k:n*, *t:n* ja *p:n* heikot vastineet». Seurauksena on ollut, että eräissä astevaihteluttomissa lainasanoissa, kuten kaakkoishämäl. *puoli*, *ralä*, vrt. vanh. ruots. *bodh*, *radh*, esiintynyt *ð* sekini mainitaan »*t:n* heikoksi vastineeksi» (s. 26).

Esittelyni on venynyt kovin pitkäksi. Toivon kuitenkin, että puheeksiottamani näkökohdat koituvat äännehistoriallisen murre tutkimuksen hyväksi ja että myös kaakkoishämäläisten murteiden äännehistorian jatko, jota meidän ei tarvitse kauan odottaa, voi niistä hyötyä.

Lopuksi todettakoon, että Lindénin teos vastaa kielen ja tyylin puolesta melkoisia vaatimuksia. Painoasu antaa poikkeuksellisen vähän sijaa muistutuksille, mistä tällaisena aikana, jolloin kirjapainot työskentelevät tavallista vaikeammassa oloissa, on annettava erikoinen tunnustus.

Martti Rapola.